

*Оксана Анатоліївна Шульц,
старший викладач кафедри теорії,
історії держави і права та конституційного права
Академії муніципального управління,
здобувач відділу конституційного права та місцевого самоврядування
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕЯКИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

Закріплення на конституційному рівні принципового положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честі і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав людини є головним обов'язком держави (ст. 3) [1] стало результатом розвитку теорії прав людини з одного боку, а з іншого — сприяло подальшій активізації наукових досліджень у цій сфері.

Природа і сутність конституційних прав, свобод і обов'язків дитини розкривається в межах загальної теорії прав людини. Вочевидь турбота про майбутні покоління — першочергове завдання української держави й визначальний вектор державної політики. Варто зазначити, що розробка наукової доктрини прав дитини, закріплення її на конституційному рівні, деталізація у галузевому законодавстві, приєднання України до міжнародних стандартів прав дитини й впровадження їх у правову основу розвитку українського суспільства та держави справа надзвичайно важлива. Водночас, розробка дієвого механізму захисту прав, свобод та обов'язків людини загалом, і дитини зокрема, першочергове завдання, яке сприятиме реальному становленню України як демократичної, правової, соціальної держави. Адже недостатньо задекларувати добрі наміри, необхідно прикласти максимум зусиль для їх здійснення та утвердження в правовій практиці держави.

Правове положення дитини стало предметом наукового дослідження у працях вітчизняних та зарубіжних вчених: В. Абрамова, Ж. Баттогтох, Н. Борисової, А. Нечаєвої, Є. Микитової, Т. Чумакової, О. Вінгловської, С. Індиченко, С. Коталейчука, Н. Крестовської, С. Несиної, Н. Опольської, С. Саблука та ін. Механізм реалізації прав та свобод людини і громадянина був предметом дослідження таких відомих теоретиків, як В. Копейчиков, М. Марченко, М. Матузов, О. Малько, В. Хропанюк та ін. Правовим аспектам дослідження конституційних прав дитини присвячені також наукові розвідки російських учених О. Бондаренко, С. Малініної, але в Україні практично відсутні подібні дослідження.

Метою даної статті є аналіз правових основ та практики реалізації конституційних прав дитини, виявлення найхарактерніших ознак цих процесів, розробка пропозицій по удосконаленню реалізації конституційних прав і свобод дитини в Україні.

Важливим елементом правового статусу дитини є права, свободи і обов'язки, якими наділяється дитина згідно із чинним законодавством. Відповідно до правового принципу, закріпленого у ст. 21 Конституції України, права і свободи є невідчужуваними та непорушними, цей принцип поширюється і на дитину, як людську істоту. Також вважаємо, що конституційні норми, які не визначають конкретного суб'єкта прав, свобод і обов'язків наділяють дитину широким переліком цих конституційних прав, свобод і обов'язків [2]. Крім того, у ст. 2 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. [3] зазначено, що все законодавство про охорону дитинства ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, міжнародних договорах та інших нормативно-правових актах. Тому вважаємо, що на найвищому конституційному рівні дитина наділяється широким колом конституційних прав і свобод, але зважаючи на вікові і фізіологічні особливості, не може повною мірою реалізувати самостійно можливості, гарантовані державою.

Питання, що вважати правами дитини доволі дискусійне [4]. На нашу думку, права дитини варто розуміти як систему особистих, соціальних, економічних, культурних та інших можливостей, зумовлену особливостями фізичного, психологічного й розумового розвитку дитини, що визнаються та здійснюються у певний період життя людини — дитинства, виходять із принципів природного права, загальнолюдських цінностей, визнаних у міжнародному праві та національному законодав-

стві, гарантуються державою, суспільством, сім'єю та іншими суб'єктами права й мають особливий режим та механізм реалізації і захисту.

Конституційні права дитини, за своєю суттю є основоположними правами дитини; вони закріплюються в нормах Основного Закону держави і суспільства, наділені вищою юридичною силою, є основою для розвитку прав дитини у галузевому законодавстві. Відомий російський учений В. Абрамов запропонував класифікувати права дитини за критерієм їх конституційного закріплення, виділяючи абсолютні (основні, конституційні права і свободи) та відносні (інші загально визнані права і свободи дитини) [5, с. 24].

Згідно із Конвенцією ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. критерієм для класифікації прав дитини визначена сфера реалізації їх у суспільному житті; у цьому міжнародному стандарті виділяють політичні, економічні, соціальні, культурні права і свободи дітей. Подібної класифікації дотримуються й деякі науковці, зокрема В. Абрамов за сферами діяльності особи виділяє наступні групи прав дітей — громадянські (особисті), політичні, соціальні й економічні, культурні [5, с. 24]; С. Котелечук вважає, що діти не виступають суб'єктами політичних прав, оскільки в національному законодавстві встановлені обмеження на реалізацію дітьми активного і пасивного виборчого права, також вони не можуть об'єднуватися в політичні партії і громадські організації [6, с. 49-70]. Водночас учений визнає дитину суб'єктом особистих прав (право на життя, право на повагу честі і гідності, право на захист від усіх форм насильства, право на ім'я, право на громадянство, право на свободу слова, світогляду та релігійних переконань, право на невтручання в особисте життя, сімейне життя, право на свободу слова), економічних прав (право на власність, право на заняття підприємницькою діяльністю, право соціального забезпечення), культурних прав (право на вільний розвиток особистості, право на освіту).

Реалізація права — це складний процес, що за своєю природою є способом існування права, адже цей процес втілює правову норму в життя. Деякі вчені відстоюють думку про те, що реалізація суб'єктивних прав і свобод людини та громадянина — це отримання суб'єктом права тих соціальних благ, що закріплені за ним нормами об'єктивного права [7, с. 152]. Реалізація права відбувається у визначених юридичних формах — додержання, виконання, використання (використання об'єктивних можливостей здійснюється суб'єктом реалізації права самостійно) і застосування (за активної участі державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань). Реалізація дитиною конституційних прав і свобод зумовлюється її віковими та психологічними особливостями, світоглядом дитини тощо.

Конституція України у ч. 2. ст. 52 зобов'язує батьків утримувати дітей до їхнього повноліття, таким чином, створюючи передумови для задоволення дитиною власних суб'єктивних прав та інтересів. Закон України «Про охорону дитинства» в ст. 7 визначає суб'єктів застосування права у процесі реалізації конституційних прав і свобод дитини: Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, трудові колективи, благодійні організації, громадські об'єднання, фізичні особи, батьки або особи, які їх замінюють.

Враховуючи вищесказане, вважаємо що самостійно дитина може реалізувати своє конституційне право через додержання, виконання і використання права. Додержання права виражатиметься шляхом пасивної поведінки дитини, утримання від вчинення дій, прямо заборонених Конституцією України. Наприклад, одне з особистих прав дитини — право на вільний розвиток своєї особистості, буде реалізованим лише за умови, що при цьому не порушуються права і свободи інших людей (ст. 23 Конституції України).

Суть виконання як юридичної форми реалізації дитиною своїх конституційних прав, полягає у здійсненні передбачених конституцією України юридичних обов'язків. Варто зазначити, що одним із культурних прав дитини є право на освіту (ст. 53 Конституції України); це право носить імперативний характер, оскільки кожен, у тому числі й дитина, зобов'язується здобути повну загальну середню освіту. Згідно із п. 5 ст. 6 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р. [8], батьки або особи, які їх замінюють, або навчальні заклади, де виховуються діти несуть відповідальність за реалізацію цього права.

Реалізуючи конституційні права і свободи, дитина може скористатися такою формою реалізації права як використання — ця форма дозволяє дитині здійснити можливості, закладені в Основному Законі держави і суспільства. Зауважимо, що ця форма реалізації права передбачає реалізацію не лише певної норми матеріального права, а й інших правових норм. Так, Конституція України гарантує дитині ряд соціальних прав, наприклад, ст. 46 наділяє правом на соціальний захист, у тому числі при втраті годувальника. У ст. 13 Закону України «Про охорону дитинства» та Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. [9] деталізується це право — розкри-

вається зміст державної соціальної допомоги сім'ям із дітьми — довгострокові пільгові кредити на придбання житла, пільги багатодітним сім'ям при користуванні житлом, сплаті за комунальних послуг; діти з багатодітних сімей мають пільги — безкоштовне отримання ліків за рецептами лікарів, щорічне медичне обстеження і диспансеризація в державних і комунальних закладах, безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі), автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі, внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання; безоплатне одержання послуг із оздоровлення та відпочинку відповідно до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. [10]. Студенти професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів мають право на отримання стипендій відповідно до ст. 42 Закону України «Про професійно-технічну освіту» від 10 лютого 1998 р. [11] (стипендії призначаються дітям-інвалідам) та ст. 54 Закону України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 р. [12].

Реалізація дитиною гарантованого Конституцією України особистого права — права на життя та охорону здоров'я (ст. 27) також здійснюється у формі використання. Закон України «Про охорону дитинства» (ст. 6) передбачає надання дітям безоплатної кваліфікованої медичної допомоги у державних та комунальних закладах охорони здоров'я; держава сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя. Державні органи повинні вживати заходів для: зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності; забезпечення надання необхідної медичної допомоги всім дітям; боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі шляхом надання дітям доступу до достатньої кількості якісних харчових продуктів та чистої питної води; створення безпечних і здорових умов праці; надання матерям належних послуг із охорони здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди; забезпечення всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, інформацією щодо охорони здоров'я і здорового харчування дітей, переваг грудного вигодовування, гігієни, санітарних умов проживання дітей та запобігання нещасним випадкам; розвитку просвітницької роботи, послуг у галузі планування сім'ї та охорони репродуктивного здоров'я; пільгового забезпечення дітей ліками та харчуванням (за законодавством України це положення стосується лише певних категорій дітей).

Але, незважаючи, на гарантування державою конституційного права на життя та охорону здоров'я, за даними ООН Україна продовжує залишатися країною з одним із найнижчих приростів населення. Трапляються випадки халатного ставлення медичних працівників до виконання своїх професійних обов'язків, існує в Україні і високий рівень побутового травматизму серед дітей, частими є випадки загибелі дітей від пожеж [13, с. 38-45].

Констатуємо, що чинне законодавство гарантує конституційні права дитини, але, зважаючи на особливості правового статусу дитини лише деякі з них реалізуються дитиною самостійно, більшість прав можливо втілити у життя лише за допомогою батьків, піклувальників чи державних інституцій. Конституційні права і свободи, які реалізуються дитиною самостійно відносяться, як правило, до особистих прав і свобод — право на гідність, право на життя, право на свободу і особисту недоторканість, право на недоторканість приватного життя тощо. Водночас культурні, економічні, політичні права дитини реалізуються за участі батьків або осіб, які їх замінюють.

Чинне законодавство, базується на тому, що у дитини відсутній необхідний життєвий досвід, а це зумовлює залежність дитини від батьківської волі при виборі способів реалізації, гарантованих державою конституційних прав і свобод. Наприклад, право на судовий захист (ст. 55 Конституції України) не може бути реалізоване дитиною особисто, зважаючи на складний механізм його реалізації. Гарантоване дитині право на свободу світогляду та віросповідання (ст. 35 Конституції України) реалізовується дитиною, як правило, з урахуванням сімейної традиції, світогляду батьків; право на освіту, особливо загальну середню освіту, також визначається фінансовим становищем сім'ї та батьківським вибором.

Таким чином, ефективність реалізації прав дитини залежить від дорослих (батьків) та державних інституцій. Недостатньо задекларувати широкий перелік прав та свобод дитини на конституційному рівні, врахувавши природні права й міжнародні стандарти. Необхідно зобов'язати державні органи створювати умови для реалізації цих прав і свобод, посилити персональну відповідальність посадових осіб, батьків і осіб, які їх замінюють. Також для успішної реалізації конституційних прав і свобод дитини необхідно підвищувати рівень правової культури українського суспільства, кожної української сім'ї та кожної дитини.

Використані джерела:

1. Конституція України — Основний закон держави Україна. Ухвалений 28 червня 1996 року на 5-й сесії Верховної Ради України другого скликання // Офіційний вісник України. — 2010. — № 72/1 Спеціальний випуск. — Ст. 2598.
2. Шульц О.А. Конституційні засади формування правового статусу дитини в Україні / О.А. Шульц // Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики. Випуск 2. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. — С. 288-291.
3. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 30. — Ст. 142.
4. Шульц О.А. «Права дитини» як категорія сучасного конституційного права / О.А. Шульц // Часопис Київського університету права. — 2009. — № 3. — С. 91-96.
5. Абрамов В.И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 — «теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В.И. Абрамов. — Саратов, 2007. — 55 с.
6. Коталейчук С.П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 — «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С.П. Коталейчук. — К., 2004. — 235 с.
7. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні [монографія] / А.Ю. Олійник. — К.: Алеута, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. — 472 с.
8. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 28. — Ст. 230.
9. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 5. — Ст. 21.
10. Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2008. — № 45. — Ст. 313.
11. Закон України «Про професійно-технічну освіту» від 10 лютого 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 32. — Ст. 215.
12. Закону України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 20. — Ст. 134.
13. Карпачова Н.І. Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. До 20-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини. — К., 2010 — 230 с.

Шульц О. А. Особливості реалізації деяких конституційних прав дитини в Україні.

Стаття присвячена дослідженню особливостей реалізації деяких конституційних прав дитини в Україні. Особливу увагу автор приділяє з'ясуванню сутності поняття «конституційні права дитини», розгляду класифікації прав дитини. У статті проаналізовано правові основи механізму реалізації прав дитини та практику реалізації особистих, культурних і соціальних прав дитини в Україні.

Ключові слова: конституційні права дитини, реалізація права, міжнародні стандарти прав дитини, особисті права дитини, культурні права дитини, соціальні права дитини.

Шульц О. А. Особенности реализации некоторых конституционных прав ребёнка в Украине.

Статья посвящена исследованию особенностей реализации некоторых конституционных прав ребёнка в Украине. Автор уделяет внимание исследованию сущности понятия «конституционные права ребёнка», рассматривает различные классификации прав ребёнка. В статье анализируются правовые основы механизма реализации прав ребёнка и практика реализации личных, культурных, а также социальных прав ребёнка в Украине.

Ключевые слова: конституционные права ребёнка, реализация права, международные стандарты прав ребёнка, личные права ребёнка, культурные права ребёнка, социальные права ребёнка.

Shults O. Peculiarities of realization of some constitutional child's rights in Ukraine.

The article is devoted to the peculiarities of realization of some constitutional child's rights in Ukraine. Author spared attention research of essence of concept «Constitutional child's rights », considered different classifications of child's rights. In the articles legal frameworks of mechanism of realization child's rights and practical of realization of the personal, cultural and social rights of a child are analysed in Ukraine.

Key words: constitutional rights of a child, realization of a right, personal rights of a child, international standards of child's rights, cultural rights of a child, social child's rights.

Рекомендовано до друку відділом конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.